

Драгана Антонијевић

РИТУАЛ ПУШТАЊА МОНТАЖНЕ ТРАКЕ У ПОГОН У ПРОИЗВОДЊИ „ЈУГА 55GV“

Сваки предмет или догађај који на важан начин делује на добробит (материјалну или духовну) друштва... тежи да постане објект ритуалног става.

А. Р. Редклиф-Браун, „Структура и функција у примитивном друштву“, Бгд. 1982, 180.

Током 1985. године један особит догађај у привредно-политичком животу био је у живи интересовања јавности — извоз путничког возила „југа“ за Америку. У тешкој економској кризи, као једна од најважнијих активности за ревитализацију привредног система наше земље, проглашен је извоз на конвертибилна тржишта. Зато је покушај крагујевачке „Црвене заставе“ да свој производ пласира на јако америчко тржиште мобилисао све друштвене структуре, од радника до политичара, како би овај „посао столећа“ успео и тиме државној каси прибавио и те како потребна девизна средства. Тако је феномен „југо“ постао тема број један средстава информисања, која су с повећаном пажњом пратила развој догађаја. Самом суштином овај подухват бременил је ризиком. Основно питање, које открива дубоку конфликтну ситуацију, јесте: може ли се са садашњим начином рада, нивоом продуктивности и квалитета, наметнути производ у изузетно јакој конкуренцији, и, штавише, истрајати у томе без губитака?

Тезу, коју сам истакла као мото рада, узео за полазну премису да покажем како је овај важан догађај садржао и елементе ритуала. Реч је свакако о тзв. „секуларним ритуалима“ који су повезани са идеологијом, али не припадају сфери религијског у ужем смислу речи. Секуларни ритуал или церемонија јесте експресивни чин који друштво конструише да би се установиле, обновили или ојачале друштвене везе, изразили конфликти у друштву или одсликале друштвене улоге, али такође може утицати и на то да се реорганизују постојећи модели мишљења и друштвене структуре.¹ Секуларни ритуал је увек повезан са специјализованим деловима друштвено-културног контекста,² а у овом случају, са привредним и политичким аспектом друштва.

Потребно је, дакле, да се установи у којем тренутку је чисто технички чин производње и извоза „југа“ за Америку попримио симболички карактер и прерастао у експресивни чин, односно колективну церемонију или ритуал, који носи одређену друштвену поруку.

¹ Сали Мур и Барбара Мајерхоф, *Секуларни ритуал: форме и значења*, ГЕИ XXXIII, 1984, 119.

² Исто, 124.

На основу новинских чланака, који су ми послужили као извор за прибављање грађе о „југу“³, хронологија догађаја текла је по овим етапама:

1. договори представника „Црвене заставе“ и америчких бизнисмена о извозу „југа“ у САД,
2. усклађивање са захтевима америчких партнера и склапање уговора,
3. почетак производње „југа“,
4. отпремање првог контингента аутомобила из Југославије и дочек у Америци,
5. почетак продаје „југа“ у САД и
6. континуирани наставак производње и извоза.

Према званичним изјавама⁴ биле су предвиђене три свечаности: поводом почетка производње у Крагујевцу, потом у Бару поводом извоза, која је била названа „Промоција извоза“ и трећа, у Америци, поводом почетка продаје. Међутим, бољим увидом у ситуацију, може се установити да је заправо било пет свечаности. Поред поменутих три, био је приређен и свечани испраћај воза из Крагујевца, као и тзв. „Свечаност дочека“ у америчкој луци Балтимор, након приспећа брода „Ерика Болтен“ са око 500 првих аутомобила. Хронологија свечаности текла је овако:

1. почетак производње у Крагујевцу, свечаност „пуштања монтажне траке у погон“ (8. 07. 1985),
2. свечани испраћај воза из Крагујевца (23. 07. 1985),
3. „Промоција извоза“ у Бару (31. 07. 1985),
4. „Свечаност дочека“ у Балтимору (крајем августа 1985) и
5. промоција поводом почетка продаје у Њујорку, у ексклузивном ресторану „Таверна у зеленом“ (октобра 1985).

Чињеница је да мало који важан догађај може протећи без своје свечане допуне. Основна функција прославе је њен интегративан карактер, јер учвршћује осећање јединства и припадности. Међутим, церемоније служе пре свега за извођење оних дела која се не могу обавити без учешћа мотивираног колектива.⁵ Ово нарочито долази до изражаја када неки ритуал преноси поруку у ситуацији у којој постоји конфликт или опасност, где је нека новина у култури или пак онда када треба да изрази снагу и оптимизам, посебно у технолошки неповољним приликама.⁶

Полазећи од претпоставке да је ово била функција наведених свечаности, покушаћу да анализом првог ритуала, пуштања монтажне траке у погон, утврдим његово имплицитно значење. То значи да ће предмет рада бити да се установе субјекти и објект ритуала, његов циљ и механизми којима се ритуал служио да би постигао жељени циљ.

³ Користила сам се документацијом „Политике“, под шифром п. 17 „Извоз југа“ за Америку“.

⁴ Трећа свечаност у Америци, „Политика“, 31. 07. 85.

⁵ Nikola Dugandžija, *Ceremonijal*, Kultura, 65-66-67, 1984, 188.

⁶ Мур и Мајерхоф, н. д. 136.

Како је већ речено, на основу новинских чланака,⁷ може се да-ти опис припрема и саме фабричке свечаности чија је експлицитна сврха била да се обележи почетак производње „југа 55GV“.⁸

Када је постало јасно да је посао добијен и да ће „Црвена Застава“ почети производњу „југа“ за америчко тржиште, подршка је стигла и са најодговорнијих политичких места, уз коментар да се ради о „послу столећа“ и да ће успешан извоз аутомобила са симболичним именом „југо“ створити и нове југошансе целокупне наше привреде.

У „Застави“ је потом било уведено „ванредно стање“. Радницима су подељени леци са упозорењем да почиње производња „југа“ и да се треба максимално одговорно понашати. Донета је одлука да се уведе нови правилник о мерама стимулације за добар рад, а да се нерад ригорозно кажњава. „Довољне су три грешке да се радник премести на друго радно место.“⁹ Одлучено је да се по потреби уведе и трећа радна смена. За рад на монтажној траци на којој се производи „југо 55GV“ изабрани су били само најбољи радници, „тридесетогодишњаци — довољно млади да им не узмањка ентузијазма и довољно стари да им не понестане знање и искуство. Не смеју бити скло-ни према пороцима, пити и пушити, да се то не би одра-зило на рад.“¹⁰ „Међу њима нема оних који живе у оближњим селима па у јеку пољопривредних послова узи-мају боловање.“¹¹ „То су пре свега добри радници који дис-циплиновано и педантно обављају послове, који не путу-ју аутобусима у фабрику па не закашњавају и не изоста-ју с посла.“¹² Тако су „радници прошли кроз ту, за наше прилике неуобичајену селекцију квалитета и залагања на раду.“¹³ Радницима на монтажи „југа“ додељена је и по-себна радна одећа са утиснутим знаком „Југо-Америка“, па се у новинским чланцима истицало да се „међу радни-цима који се усред радног времена шетају не виде они на чијој радној одећи је отиснут знак, што показује да су

⁷ Новински чланци који су ми послужили као грађа за анализирани ритуал: Велики старт малог „југа“, „Политика“, 30. 06. 1985, Рецепт — само нај-бољи, „Политика“, 30. 06. 1985, Трака креће од недеље, „Борба“, 3. 07. 1985, „Југо 55А“ кренуо са траке, „Борба“, 9. 07. 1985, Покренута монтажна трака — „Југо 55GV“ у серији, „Политика“, 10. 07. 1985, „Југо“ мења правила, „Борба“, 10. 07. 1985, Велика милијарда малог „југа“, „Вјесник“, 14. 07. 1985, Испит је по-чео, „Политикин свет“, 24. 07. 1985, Поуке малог „југа“, „Политика“, 28. 07. 1985, Трећа свечаност у Америци, „Политика“, 31. 07. 1985, Темпераментни штедиша, „Комунист“, 2. 08. 1985, „Југо“ без рекламације, „Политика експрес“, 19. 09. 1985.

⁸ Првобитни назив аутомобила био је „југо 55А“ где „А“ значи Америка, али су касније Американци тражили промену имена у „југо 55GV“, где „GV“ значи „велика вредност“.

⁹ Испит је почео

¹⁰ Велика милијарда малог „југа“

¹¹ Испит је почео

¹² „Југо“ мења правила

¹³ Рецепт — само најбољи

изабрани само најбољи“.¹⁴ Међутим, нису само у „Застави“ истакли квалитет као врхунски технички и економски критеријум за вредновање рада, већ то очекују и од својих коопераната, осталих домаћих фабрика које учествују у производњи аутомобила.

Тако је поводом Дана устанка народа и народности Србије, 8. јула тачно у десет часова пуштена у погон монтажна трака на којој се производи „југо“. Мада свечаност није била планирана, била је уприличена скромна промоција. Више стотина радника из суседних погона, којима се овај тренутак подударао са паузом за топли оброк, уместо да оду у ресторан друштвене исхране, окупили су се око монтажне траке. Наравно, било је ту и пословно руководство Завода као и функционери Извршног већа Србије, који су за тренутак прекинули радни састанак. Праћен узвицима и аплаузима, ВКВ бравар М. М. ставио је прве завртње на задње вешање и тиме означио почетак монтаже финалног производа. „Осећао сам да морамо по цену живота успети“,¹⁵ изјавио је касније новинарима, а један од радника довикнуо је тада окупљенима: „Људи, дајте склоните се, пустите нас да радимо!“¹⁶

Погледајмо сада редом елементе овог ритуала и њихове карактеристике:

1. *простор одржавања свечаности*: фабричка хала;
2. *време одржавања свечаности*: а) поводом Дана устанка;
 б) у време када је пауза за раднике завода;
 ц) у време одржавања радног састанка који су функционери и пословодно руководство за тренутак прекинули да би присуствовали прослави;
3. *учесници*: а) непосредни произвођачи — радници на монтажној траци „југа“, обележени посебном радном одећом и изабрани као најбољи и највреднији међу радницима
 б) посматрачи — остали радници Завода, пословодно руководство и републички функционери
4. *радње*: а) вербалне — узвици, упозорење осталим радницима да не ометају посао
 б) невербалне — аплаузи, стављање првог завртња на задње вешање аутомобила.

¹⁴ Испит је почео

¹⁵ *Покренута монтажна трака*

¹⁶ *Velika milijarda malog »juga«*

Од могућа три механизма које ритуал користи, а то су сепарација или појачање, инверзија и неутрализација,¹⁷ у овој церемонији присутна су два: појачање и неутрализација. Анализирајући редом елементе, видећемо како ти механизми функционишу.

Механизми сепарације. Механизам сепарације или појачања користи се да би се одређени друштвени односи или категорије открили и нагласили. Елементи нису радикално издвојени из свог нормалног контекста, али им је истицањем придодата посебна пажња. Такви ритуали одражавају директан однос са рутином свакодневног живота, али оно што их чини сепаратним је управо моменат где је одређени елемент истакнут на рачун другог који је потиснут. Механизам сепарације користи се нарочито онда када ситуација постаје амбивалентна и неопходно је да се поново дефинише.¹⁸

У појави коју анализирамо, два елемента су била ритуализована овим механизмом: радници на монтажној траци „југа“ и маневар којим започиње монтирање.

Ригорозном селекцијом били су изабрани радници за непосредну производњу „југа“. Не само својом одећом са утиснутим знаком „Југо-Америка“, већ и по својим особинама били су „обележени“, чак и више но што је потребно. Они не пуше, не пију, не закашњавају на посао, не болују.¹⁹ Они, дакле, чине групу одабраних, својеврсну елиту међу радницима. Они треба да послуже као „пример за углед“, јер на њима лежи велика одговорност за успех посла, па се од њих очекује више него од осталих. Али, истовремено, овим издвајањем се утиче и на њихову свест, радну, моралну и друштвену одговорност. Попут иницијаната, „објављује“ им се нова улога на коју се они, кроз овај ритуал, „обавезују“ да ће је и убудуће савесно извршавати. Ваљда се из тих разлога и чула реченица — „Људи, дајте склоните се, пустите нас да радимо!“ Оваквим поступком, радници на производњи „југа“ су истовремено и симболично и конкретно били мотивисани за квалитетан рад и додатне напоре.

Други случај представља издвајање једне техничке операције (стављање завртња на задње вешање аутомобила) из контекста рутинског радног процеса. Овај поступак, који се понављао и понављаће се још безброј пута, добио је овом приликом симболички карактер и означио почетак посла који карактерише дубока амбиваленција.

Механизам неутрализације. Јавља се у ситуацијама избегавања. Роберто Да Мата помиње да овај механизам делује онда када треба успоставити одређену друштвену комуникацију између јединки ко-

¹⁷ Roberto Da Matta, *Constraint and License: a Preliminary Study of Two Brazilian National Rituals, у Secular Ritual*, ed. S. Moore and B. Myerhoff, Assen/Amsterdam, 1977, 244—264.

¹⁸ исто, 260—261.

¹⁹ Касније ће се у новинама појавити деманти. Радивоје Андоновић потпредседник Пословног одбора оповргао је изјаве да на производњи „југа“ раде безгрешни људи, непушачи, антиалкохоличари и други. Рекао је да су биле уведене нове технолошке линије, па су људи морали бити посебно оспособљени. („Југо“ без рекламације, „Политика експрес“, 19. 09. 1985). Ипак, ово је била само једна изјава, а новине су у међувремену на све стране извештавале о „изабранима“.

је међусобно не ступају у контакте у нормалним околностима.²⁰ Сматрам да би ову дефиницију требало проширити на све оне елементе који су и иначе неспојиви, али се у ритуалу, који представља посебну ситуацију што је друштво конструише, додирују.

У овој свечаности, неутрализацијом су, пре свега, били доведени у заједнички контекст учесници. Представници три друштвене групације, радничке, техно-економске и политичке, сегменти су једне исте социјалистичке структуре нашег друштва. Па ипак, њихове стварне везе су крхке и слабе. Овом церемонијом учињен је покушај да се то прикрије, а да се истакне заједнички напор, општа сарадња и добробит који се очекују од управо започетог посла. Фабричка хала, у којој су се тог дана сви били окупили, представљала је позорницу за догађај у којем су сви могли да буду заједно у простору и времену, без много стварних међусобних додира, али градећи тако привидно јединство.

Елемент ритуала који још остаје да проанализирамо јесте време одржавања свечаности. Његова битна карактеристика је двосмисленост. То је време коме се признаје празнични карактер, и истовремено настоји да му се та особина одузме или барем умањи. Промоција пуштања монтажне траке у погон била је поводом Дана устанка народа и народности Србије. Тако је републички празник својом пригодном атмосфером на неки начин контаминирао и ову свечаност крагујевачких радника. Међутим, промоција је била приређена у току ионако предвиђене паузе за одмор, и још више, прекинула је „за тренутак“ радни састанак функционера и привредника. Као да се хтелo тиме ставити до знања да ће се прослава одржати, али тако да не одузме ни најмање од радног времена. Тако је механизам неутрализације поново ступио на дело и повезао две неспојиве ствари — рад и прославу. С једне стране нагласак на раду и радној атмосфери, с друге стране потреба да се тренутак обележи, створили су опозицију *рад:празник*, односно, у анализираном ритуалу, дали основу за појам који је сам по себи *contradictio in adjecto* — радна прослава.

Како су ритуали начин да се „каже нешто“ о друштвеној стварности, износећи притом често на видело извесне критичне аспекте реалности, њихова сврха и значење постају јаснији када се доведу у везу са ширим, социоекономским и културним контекстом.

Социоекономски контекст, у који је уграђен анализирани ритуал, карактерише пад продуктивности рада и реалних личних дохода. Ове две појаве су међусобно тесно повезане. Услед лоше материјалне стимулације, однос према раду постаје нешто попут нужног зла, а последице су јавашлук, немарност, неодговорност, неквалитетан рад, избегавање обавеза и томе слично. Како вредност уложеног рада опада, што се директно одражава на стандард запослених људи, опада и свака морална и друштвена мотивација за рад. У таквој ситуацији, велики и према плану, дугогодишњи посао око извоза „југа“ за Америку одиста представља пресудан догађај. Алтернативе су јасне: или да се успе и тиме и другима отворе перспективе за извоз и девизну зараду, или да се „упрска ствар“. Како

²⁰ R. Da Matta, n. d. 263

је већ на више места било истицано, „то не само да би умањило шансе југословенске привреде у САД, већ би то био дебакл за целу земљу“.²¹ Посао око извоза „југа“ на ширем друштвеном плану захтева две крупне промене у односу на досадашњу праксу: прекорну организацију посла и уједињено југословенско тржиште. Међутим, иако се у средствима информисања често износи став „да ми итекако знамо да запнемо око великих и важних подухвата“²², јасно је да је овом приликом реч о ангажовању на дужи рок. Није дакле у питању запињање из све снаге које би, као толико пута до сада, било кратког даха, већ се захтева комплетна и дубока промена односа. Наравно, они од којих у доброј мери зависи какве ће бити последице јесу радници, непосредни произвођачи у привреди, у овом случају радници Завода „Црвена застава“ као и њихових коопераната. И, управо у овом моменту на видело избија субјективан фактор. Показало се да треба мењати свест радника о односу према раду, па се дошло до закључка да је ово „програм који више значи за промену свести и понашања од мора изговорених речи у протеклим годинама нашег преиспитивања“.²³ Пошто је очигледно да Југословени на привременом раду у иностранству остварују високу продуктивност рада и умеју тако да промене своју свест, поставило се и питање: могу ли наши радници да овде, код нас, раде као гастарбајтери? Сами радници на то дају недвосмислен одговор: могу. Но, основу мотивације за такав рад виде у повећаној заради.

Мада је више пута било речено да ће радници за своје залагање бити материјално боље награђени, ипак је својевремено било објављено да лични доходак радника на „југу“ у просеку не прелази 35.000 динара.²⁴ То, другим речима, значи да неће бити могуће да се одмах успостави директна веза између ефеката појачаног рада и онога што учесници у том раду улажу, односно, ти ефекти неће бити одмах валоризовани, па се могућност за бољу материјалну накнаду радника на „југу“ очекује тек касније, у зависности од развоја посла. Тако се заправо, у овом моменту, остало на истом. Требало је пронаћи начин да се у тешким економским условима оствари производ високог квалитета, а радник мотивише додатним, психолошким стимулансима.

И, овде се круг затвара у поменутој свечаности. Елементи ритуала недвосмислено показују да се кроз свечаност дошло до РИТУАЛИЗАЦИЈЕ РАДА. Субјекти анализираниог ритуала су учесници овог догађаја, а пре свега одабрана група радника, објект ритуала је аутомобил — „југо“, виновник нашег будућег успеха или дебакла, док је циљ ритуала био сам рад.

Кад год нема директне везе између рада и резултата рада приметна је тенденција ка ритуализацији рада, што не значи да овом приликом нису постојали и други мотиви, као на пример тежња за диференцијацијом групе, остварење одређене друштвене користи за ту групу, итд. Рутински елемент свакодневног живота који чини не

²¹ Испит је почео

²² Поуке малог „југа“

²³ Темпераментни штедиша

²⁴ „Југо“ без рекламације

само основу индивидуалне егзистенције, већ је покретач и много ширих друштвено-економских односа, био је ритуализован, што значи, уздигнут на ниво симбола који је у стању да генерише и у себи садржи све оне битне одреднице очекиваног, будућег просперитета. Како за сада углавном изостаје адекватна материјална стимулација, било је потребно психолошки мотивисати раднике да се ангажују у дугорочном подухвату који се, због своје важности, мора приказати као неупитан. Тако је рад, који сам по себи нема цену, добио имплицитно атрибут „светог рада“, нечег што је изван и изнад сваке сумње и упитаности, и послужио је, у овом ритуалу, као врста спроводника, канала за регулисање постојеће конфликтне друштвене стварности.

На крају, погледајмо укратко у чему се исказује та конфликтна друштвена стварност која снабдева додатним значењима овај ритуал. Та значења потичу из следећих чињеница:

1. у друштву владају дезинтеграциони процеси;
2. аутомобил, као сложени производ, тражи координацију између великог броја произвођача у земљи, односно, бољу укупну друштвену продуктивност но што је то било до сада.

Из овог произилази да ће сам производни процес на великом пројекту „Југо-Америка“ морати да доведе, уколико се жели да посао успе, до нових интегришућих процеса у друштву. Тако је ритуализација рада, односно, ритуализација једног технолошког процеса, постала симболом нових интегративних кретања, поклопила се са неодложном потребом за променама у систему и дала подстрек за нова обједињавања на друштвеном, економском и политичком плану земље.

Dragana Antonijević

THE RITUAL OF STARTING THE ASSEMBLING BELT IN THE FACTORY FOR »JUGO 55 GV« PRODUCTION

The begining of production and export of »Jugo 55 GV« car to USA (producer »Zavodi Crvena Zastava« Kragujevac) in 1985, was publically considered in Yugoslavia as a very important event towards revitalising the economy system which got into difficulties. This event, marked by a celebration (Author separates five fests) had a ceremony part. The ritual which accompanied the first celebration — the begining of production, represents according to Author a ritualisation of trends, coinciding with unavoidable need for changing the system and manner of production, as well as the attitude towards the work itself.